

PALOTÁK, KOLOSTOROK, FALVAK

GEREVICH LÁSZLÓ (1911–1997) KÖZÉPKORI KUTATÁSAI

A Budapesti Történeti Múzeum és a Magyar Tudományos Akadémia Régészeti Intézete közös kiállítása, kiállítási katalógus. Szerkesztette: Benda Judit – Benkő Elek – Magyar Károly. Budapesti Történeti Múzeum, Budapest 2011.

Amikor a Gerevich Lászlóét követő kutatói generációhoz tartozó Marosi Ernő a magyarországi gótika kezdeteiről az 1970-es évek közepén írott disszertációjával a témakör saját szavával élve „gyermekcipőjét” fabrikálta, az „1200 előtti gótikáról Magyarországon Entz Gézának voltak sejtelméi és különösen Gerevich Lászlónak szenzációval felérő első publikációi”. Az egy még későbbi generáció tagjának számító Szakács Béla Zsolt szerint „Bármennyire is problematikus, Gerevich László munkássága nélkül aligha tudnánk ma a korai gótikáról ilyen mélységben nyilatkozni, még ha az általa feltárt anyag feldolgozása több nemzedéknek komoly fejtörést fog is okozni.” Mindkét idézet ugyanazon alkalomból, Takács Imre akadémiai doktori értekezésének tavaly novemberi vitáján hangzott el.¹

Súlyos szavak, amelyek jelentésrétegeinek részletes kibontása most aligha lehetséges, a Gerevich László születésének századik évfordulója alkalmából a Budapesti Történeti Múzeumban rendezett *Paloták, kolostorok, falvak* című kiállítás² katalógusának bemutatóján azonban legalább jelzésszerűen feltétlenül szükséges. A „szenzációval felérő első publikációk” értelmét a legkönnyebb fölfejtetni, már csak a katalógus válogatott bibliográfiája nyújtotta segítség által is. A pilisi ciszterci kolostor 1967-ben Gerevich László által kezdett ásatásain előkerült kőfaragványokról és épületdíszítményekről írott első közleményekre vonatkozik az utalás, amelyek megjelenési helyei – a *Művészettörténeti Értesítő* mellett a *Magyar Tudományos Akadémia II. Osztályának Közleményei* 1971-es és 1974-es kötetei – azt is világosan mutatják, hogy a szenzációs első publikációk ismertette szenzációs új leletek és azok gyors és találó stílusbesorolása, kapcsolatrendszerüknek felvázolása együtt járt a nem kevésbé gyorsan rkező tudományos elismerésekkel, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagságával 1970-ben, és rendes tagságával 1973-ban.

A feltárt anyag feldolgozásának több generációs, ráadásul „fejtörő” feladatként való vizionálása már korántsem egyértelmű. Feltétlenül pozitív kicsengésű abból a szempontból, hogy Gerevich nagy ásatásai – az idézet elhangzásának összefüggésében leginkább Pilis feltárása – által napvilágra hozott óriási leletanyag alapos megismerése és ezt követő értelmezése, nagyobb összefüggésekbe helyezése hosszú időre szóló munkát jelent az utódoknak. Gerevich-et követően számos művészettörténész és régész dolgozik rajta már vagy négy évtizede, de a mostani kiállítás és katalógusa is mutatja, hogy még mindig nem nehéz igencsak látványos és érdekes, ennek ellenére mégis teljesen ismeretlen, publikálatlan műtárgyakat és különleges használati tárgyakat kiemelni a múzeumi raktárak mélyéről.

Nem mehetünk el azonban amellett sem szó nélkül, hogy helyenként a pontos lelőköri körülmények, az épületmaradványok, rétegek és leletek összefüggéseinek régé-

szeti dokumentálása hagyott maga után kívánnivalót, ugyancsak nem kevés fejtörést okozva az utódoknak. A mai, kifinomultabb és technikailag jobban támogatott módszerek természetesen nem kérhetők számon, de a kidobott síttből utóbb mégis előkerült fontos kötődésekről szóló „suttogó” híradások nyilvánvalóan egyben az eredeti lelőhelyek adatának végleges elvesztését is jelentik, a lelőhelynek a történeti pusztuláson túlmenő szegényedésével együtt. A kiállításon szereplő ásatási fénykép és különösen a tárlaton folyamatosan vetített, igen informatív és korjelző televíziós portréfilmek háttérében feltűnő pilisi helyszín földtömegétől metszetfalak nélkül megszábadított pillérsora és a kerengőfalak mentén húzott árkai egy bizony már akkoriban is erősen túlhaladott, igaz, a szenzációkat gyorsan produkálni képes ásatási módszerről árulkodnak. Egy Hunyadi-címerrel díszített, vegyes mázas majolikátál katalógustételében megadott, már nem is „suttogó” lelőhely-meghatározás pedig magáért beszél: a Pest Megyei Múzeumok Igazgatóságán „A pilisszentkereszti ásatási leletek között őrzött, leltározatlan tárgy Holl Imre visszaemlékezése szerint a dömösi feltárások során került elő.” A kicsinysége ellenére nem mindennapi lelet a Mátyás udvarával való közvetlen kapcsolat tanúja, és egyáltalán nem mindegy, hogy a nem túlságosan bőségesen fennmaradt, írott források információi melyik egyházi intézmény esetében egészíthetők ki a régészet nyújtotta adattal.

A probléma nem kizárólag „gerevich-i”. Az 1960-as, 1970-es évek nagy középkori épületfeltárásai nem egy esetben teljességükben máig közöletlenek, a megjelent előzetes jelentések, az akár máig publikálatlan disszertációkban is elfekvő információk nem egyszer egymásnak ellentmondó állítások tárházai – és nem csupán az értelmezés, de már a megfigyelések, a dokumentáció szintjén is. Gerevich esetében ezt még hatványozza a tudományos közéletben tudatosan kiépített szerepe – alapvető etikai kérdés, milyen mértékig lett volna szabad vállalnia az akkor már öt kiterjedt mértékben terhelő tudományirányítási és tudományszervezői feladatok mellett, hosszú éveken át egyidejűleg két olyan alapvetően fontos, ráadásul területileg kiterjedt épületegyüttes ásatásának vezetését, mint a pilisi ciszterci kolostor és a dömösi prépostság. Akárhány tehetséges fiatal is jutott feladathoz ennek során, akárhány magának mára „legendás” nevet szerző segéderő, rajzoló és fotós, laboráns és restaurátor vette is ki részét a dokumentálásban és a helyszíni, majd intézeti feldolgozásban, ha az egész folyamatos áttekintésének és helyszíni irányításának másnak át nem adható feladatát ellátni képes, „felelős” ásatásvezető csak időnként lehetett érdemben jelen a helyszínen. Nehéz megszabadulni a gondolattól, hogy valójában ez is a tudományos pályán való indulás tapasztalataiból következett, ez volt a nagybácsi, Gerevich Tibor által irányított Műemlékek Országos Bizottsága korábbi hagyománya és harmincas évekbeli gyakorlata is, Vajdahunyadtól kezdődően Esztergomon át a székesfehérvári királyi bazilikáig, a helyszínen esetleg hetente csak egyszer, vagy kéthetente megjelenő kutató-helyreállító vezetővel és az őt az eredményekről és a munka menetéről gyakran csak levélben tájékoztatni tudó, helyszíni munkavezetővel.

Az utókor osztályrészéül jutó „fejtörés” egy további rétegét jelenti az, hogy ha Dömös esetében nem is, de a pilisi romoknál a munka elkezdése és folytatása anélkül zajlott, hogy biztosítva lett volna a feltárt maradványok műemléki gondozása, a konzerválás, helyreállítás, bemutatás. Az ideiglenes fedések alól manapság kibukkanó maradványok és az ásatási felvételek és felmérések lassan már köszönő viszonyban sincsenek egymással, és egyáltalán nem arról van szó, hogy ebben az esetben a képi dokumentálás hiányos vagy pontatlan lett volna – a felmérések gyakran gyönyörű, mives kiállítási tárgyak is –, hanem arról, hogy a gondozatlanság okozta pusztulás

mértéke mellbevágó. Nem rendelkezem elegendő információval arról, hogy a műemléki munkák elmaradásában mekkora volt Gerevich László szerepe és felelőssége, és mennyiben tehetek arról a műemléki szervezet akkori vezetői – lehetett maga az ásatás akármilyen tervszerű is, ha a műemlékes feladatok nem lettek időben egyeztetve és pénzügyileg biztosítva –, de bizonyos adalékok azért szolgálhatnak, hogy a kitűnő szemű, stíluskritikai értékeléseiben mindig megbízható Gerevich ezeken alapuló datálási javaslatai például Budán vagy a Margitszigeten időnként korántsem tűnnek megalapozottnak és objektívnek, sokkal inkább a tudományos pályán általa vetélytársnak tartott kollégák véleményével való hangsúlyozott szembenállásnak.

A fent említett, 2010. novemberi doktori védés idején már nyilván nagyban zajlottak a Budapesti Történeti Múzeumban tervezett jubileumi kiállítás előmunkálatai, két tudományos intézmény, a Gerevich László által máig életképes módon, a kiterjedt feladatkörökkel ellátni képes, komplex szervezatként újjáalakított Budapesti Történeti Múzeum, valamint a Magyar Tudományos Akadémia általa teljesen új intézményként létrehozott, a diszciplína máig egyik hazai alappillére alkotó Régészeti Intézetnek az együttműködésével. Az első elődjének, a Fővárosi Múzeumoknak Gerevich 15. éven át volt munkatársa, majd az új BTM-nek 1950-től 1961-ig főigazgatója, az 1958-ban létrehozott Régészeti Kutató Csoportnak, 1967-től Régészeti Intézetnek pedig a kezdetektől 1981-ig volt igazgatója. A közös szervezésű kiállítás és katalógus mutatja, hogy középkori mércével mérve is *fundatori* szerepét – ennek része volt a budai királyi palota déli szárnyának múzeumi célzatú helyreállítása, majd az Uri utcai egykori kolostortömb intézete számára megszerzett, a háborúban sérült szárnyának kijavítása és adaptálása – az utódok számon tartják, megbecsülik, és a gyorsan felejtő külvilág előtt méltó módon propagálni is képesek.

A fél éven át, 2011. április 15. és október 16. között nyitva tartó kiállítás és a múlt emlékezet megsegítésére szolgáló, a tárlat legfontosabb momentumainak megörökítésére hivatott katalógus ennek az évnek egyik fontos múzeumi tette, tervezésükben és kivitelezésükben egyaránt mintaszerűen magas színvonalú tudományos és képi/tipográfiai alkotás mindkettő.

Ahogy az egyébként még a legvaskosabb kiállítási katalógusok esetében is törvényszerű, a katalógusba nem kerülhetett be a kiállításon szereplő minden fénykép és rajz reprodukciója, valamennyi tárgy képe – még kevésbé az egésznek mint belsőépítészeti és kiállítás-rendezési alkotásnak a megörökítése. Például a fotótörténeti, fotóművészeti szempontból is igen jelentős Petrás Istvánnak a II. világháború előtt-után a csúti és albertfalvai ásatásokon, illetve a sérült budai lakóházakban készült, tucatnyinál több bemutatott fényképéből a katalógus csak egyetlen egyet reprodukál. A maradványok objektív dokumentálásával megbízott fényképész mesteri tudását mutatja, hogy némelyik részletfelvételében mégis ott érződik az egész korszak, az építészettörténet és a régészet kutatóinak világháborút követő heroikus erőfeszítéseivel. A budai Tárnok utca 13-at bemutató egyik képen például a kapualj gótikus ülőfülke sorába utóbb belevágott ajtó mögött szinte bármelyik pillanatban megindulhat a szomszédos helyiséget kitöltő, veszélyesen instabilnak tűnő törmelék-tömeg, az ajtó vízszintes tégláathidalását alátámasztó – kinézetre seprűnyélre hajazó – vonóvas egyik vége pedig vagy tíz sornyos, lapos kőből és téglából szárazon ideiglenesen felrakott, billegő támaszon egyensúlyoz. Már a fénykép készítése is bátor tett lehetett, nemhogy a nyilvánvaló életveszélyben végzett tisztítás, feltárás, kutatás, dokumentálás – óhatatlanul a zsámbéki templomromban vagy a soproni káptalanteremben a statikailag labilis pincék, pillériszabadtételek állagbiztosításán a veszély vállalását hely-

színi jelenlétükkel is példázó, a munkásoknak példát mutató építészek és restaurátorok műemléki toposza juthat eszünkbe.

A kezdeteket jelentő csúti középkori falu ásatási alaprajza az építészeti korai modernizmus szikár rajzi stílusát, egyben a feliratokat jellemző, invenciózus betűformálását mutatja. Magas minősége különösen annak számára élvezetes, aki szakmai pályáját már a nyolcvanas évek egyhangú betűsablonjaival jellemezhető, majd a jelenkor látszólagos tipográfiai változatosságában is végtelenül egyhangú, számítógépes építészeti tervei között kénytelen leélni.

A budai királyi palota középkori falmaradványainak dokumentálására és a rekonstrukciós elképzeléseknek a leletek fölé illesztésére dekoratív és élményszerű, egyben igen pontosnak tűnő rajzi technikát alkalmaztak az 1960-as évek elején Gerevich László munkatársai. A minden egyes, eredeti helyén megmaradt vagy a rekonstrukcióba visszahelyezett követ plasztikusan jelölő tusrajzokkal elkerülhető volt minden historizáló beleérzés – hogy ez milyen nagy szó, jól mutatja a várkapolnának az anyagban ugyancsak szereplő, hagyományos és lényegesen gyengébb képi világú rekonstrukciós látványrajza, és a magyar műemlékvédelem utóbbi évtizedeiben publikált számos társa, a 19. század gótizáló historizmusának, építészeti terveinek stílár utódai. Az emlékkiállításon bemutatott budai nézetrajzok – sok más hasonló képpel együtt – Gerevich László nagyszabású, a budai vár feltárásának szentelt monográfiájában többnyire már közlésre kerültek. Most az is világossá vált, hogy a kötet kolofonjában olvasható „a műszaki dokumentáció munkáit végezte Seitl Kornél” kitétel valójában egy egész rajzoló csoportnak a térképész végzettségű Seitl által való irányítását, egységes szerkesztésű és rajzi stílusú felmérések készíttetését jelenti. A kötetből hiányzó nevek a katalógusból most megismerhetők: Seitl eszerint elsősorban Szörényi Gyulával, valamint Keresztes Sándorral dolgozott együtt.

A rajzoknál maradvány emléket érdemel a dömösi és a pilisi felmérési és rekonstrukciós rajzokat a Régészeti Intézetben elkészítő Egyed Endre neve is. Az ő alkotásai is jól példázzák a rejtett művészi komponálásnak a száraz dokumentálást látvánnyá – és most kiállítási tárggyá – emelő rajzoló invenció fontos szerepét. Két rajza a pilisi középkori padlók feltárt felületeit mutatja – alattuk a kiállításban enyhén emelkedő padló-posztamentum hat különböző burkolattípus változatos formálása és díszítésű téglaelemeiből kirakott, kisebb-nagyobb rekonstruált padlószervesítés a tárlat leglátványosabb elemét alkotta. A budai királyi palota kerámia-padlóinak köre is egész sor eddig ismeretlen tétellel bővült, ezek szép táblába rendezve a katalógusban is hangsúlyosan megjelennek.

A most bemutatott, eddig publikálatlan leletek között akad csúti övcsat, a katalógusban szerencsére fényképen is közölt, delfineket ábrázoló, vörös márványból faragott, reneszánsz párkány-töredék a budai Uri utca 32-ből, a budai vár több konzolja, kő és kerámia szobra, szobrocskája, fém tárgyainak – gyertyatartók, csillárdíszítmények, kulcstartó – változatos, a katalógusban képekkel is jól dokumentált sorozata. Eddig közöletlen volt a dömösi prépostság teljes most kiállított tárgyi leletanyaga, 19 tételben negyvennél több használati- és dísz tárgy – fém, kerámiából, üvegből –, a katalógusban azonban csak mintegy negyedik képe jelenik meg.

A katalógus 148 tételéhez 58 fénykép és reprodukció tartozik – mindkét szám azonban lényegesen több kiállítási tárgyat jelent. Az egyes élettrajzi és kutatási egységeket a kiállításon bemutató, informatív írások a katalógusban is olvashatók. A kiállítás vitrinjeiben az életpálya sokoldalúságát más eszközökkel is jelezték a rendezők – a dokumentumok, ásatási jegyzetek, korjelző levelek csak a helyszínen voltak bön-

gészhetők, a könyvek, tanulmányok azonban a katalógus válogatott bibliográfiájában is megjelennek. Gerevich ma is megkerülhetetlen könyvei – például a budai királyi palotáról írt, már említett monográfiája, az általa szerkesztett Budapest története könyvsorozata és az ahhoz írt építészet- és művészettörténeti összefoglalásokat angol nyelvű kötetbe gyűjtő *The Art of Buda and Pest in the Middle Ages* – a korabeli hazai tudományos könyvkiadás legrepresentatívabb kivitelezésű produktumai voltak, számtalan kézbevétele követően is „örök” darabok.

A kiállítást rendező Magyar Károly, Benkő Elek és Darázs Beatrix közül az első kettő, Benda Judittal kiegészülve, a katalógus szerkesztői is. Rajtuk kívül az egyes fejezetek bevezető szövegeinek – ezek angol fordítása is megtalálható a katalógusban – és a katalógustelepeknek a szerzői Kovács Eszter, Terei György, Végh András és Zádor Judit. A tárgyakról készült, a közlések kis méretei ellenére is informatív, részletgazdag fényképek Bakos Ágnes és Tihanyi Bence munkái. A finom papíron szépen nyomott kis kötetet, amelyet jó kézbe venni, kellemes lapozgatni, böngészni, olvasgatni, Lengyel János tervezte, hasonló műgonddal, ahogy a sok száz oldalas tanulmányköteteket és katalógusokat szokta.

A nagyhatalmú és nagyhatású nagybácsi, az 1930-as évek műemléki és művészeti életét, művészettörténeti oktatását jelentős mértékben meghatározó Gerevich Tibor munkásságának forrásfeltárása és értékelése is még éppen csak hogy megkezdődött – az életpályája majdani részletes monografikus feldolgozása csak remélhető. Az 1950-es, 1960-as, 1970-es évek szakmai életében nem kevésbé megkerülhetetlen Gerevich László esetében az öt nagyobb részt még ismerő, de beosztottjaként már nem dolgozó, ifjabb régészek által rendezett kiállítás és szerkesztett-írt katalógus az életmű már nem igazán kortársi, objektív értékelésének első lépése. Hogy idővel belevág-e majd valaki a róla szóló életmű-monográfiába, ma nem megjósolható, de a mostani munka is mutatja, hogy ha igen, az semmiképpen nem lesz indokolatlan.

(Elhangzott a 2011. október 7-én a Budapesti Történeti Múzeumban rendezett könyvbemutatón.)

JEGYZETEK

1. Takács Imre: A gótika recepciója a magyar királyságban II. András korában című akadémiai doktori értekezésének vitája. *MűvÉrt* 60. 2011, 158–177.: 158–159. (Marosi Ernő) és 164. (Szakács Béla Zsolt)
2. Feld Istvánnak a kiállítás megnyitóján elhangzott beszéde: *Műemlékvédelem* LV. 2011, 222–224.

KÖNYVISMERTETÉS

GÉRA ELEONÓRA ERZSÉBET

Buda város tanácsülési jegyzőkönyveinek regesztái. 1704–1707. Budapest Főváros Levéltára, Budapest, 2009.

Buda város története illetve a Rákóczi-szabadságharc a magyar történelem kutatásában megkülönböztetett figyelmet kapott. Számos neves tudós foglalkozott azzal, mi történt a városban a 18. század első felében (Bánkúti Imre: Pest – Pilis – Solt vármegye a Rákóczi-korban. I. kötet, Budapest, 1996., Kenyeres István: Buda és Pest útja az 1703. évi kiváltságlevelekig. In: URBS Magyar Várostartörténeti Évkönyv 1. (2006) 159–201., Nagy István: Buda város gazdálkodása és adósságai a XVIII. század első felében. In: TBM 12. (1957) 51–131. A Rákóczi szabadságharcra foglalkozó történészek figyelmét sem kerülte el ez a korszak. (Asztalos Miklós: II. Rákóczi Ferenc és kora. Budapest, 2006., Heckenast Gusztáv: Ki kicsoda a Rákóczi-szabadságharcban? Sajtó alá rendezte: Mészáros Kálmán. Budapest, 2005., Köpeczi Bála – R. Várkonyi Ágnes: II. Rákóczi Ferenc. Budapest, 2004.).

A főváros történetének szintézisében pedig Nagy Lajos dolgozta fel. a 18. század elejének történetét. (Nagy Lajos: Budapest története 1686–1790. In: Budapest története a török kiűzésétől a márciusi forradalomig. Szerk.: Kosáry Domokos. Írta: Nagy Lajos. Budapest, 1975.)

A korszakra és azon belül Buda városára vonatkozó kiadott források száma azonban igen kevés. (Ezek közül a legszínvonalasabb Bónis György: Pest-budai hivatali utasítások a XVIII. században. Budapest, 1974.) A nyomtatásban megjelent források pedig nemcsak a kutatók munkáját könnyítik meg, hanem a korszak iránt érdeklődők is egyszerűbben juthatnának ellenőrzött, hiteles információkhoz.

Géra Eleonóra munkája ezt a hiányt enyhíti Buda város tanácsülési jegyzőkönyveinek regesztái 1704 és 1707 között című kötetével. Noha a szerző fő kutatási területe a protestáns egyháztörténet illetve a protestáns karitatív tevékenység, a forráskiadásban való jártasságát is bizonyította már A budai mészárosok középkori céhkönyve és kiváltságlevelei című kötet (szerk. Kenyeres István. Budapest, Budapest Főváros Levéltára - Budapesti Történeti Múzeum. 2008.) német nyelvű céhprivilegiumainak közzétételével.

Ígéretes és hasznos sorozat első köteteként jelentette meg Budapest Főváros Levéltára Buda város tanácsülési jegyzőkönyveinek regesztáit 1704 és 1707 között. Ez az időszak mind az országos politikai eseményekben, mind a város életében nagy jelentőséggel bírt. Buda és Pest 1703-ban szerezte meg a szabad királyi városi kiváltságlevelet, mely a két város életében sorsdöntő változást eredményezett. A privilegium jogilag lehetővé tette az önálló városi önkormányzat megszervezését, ami az uralkodói gyámság alóli kiszabadulást, a városok polgári tisztségviselőinek szabad megválasztását jelentette. A rangemelésnek azonban csak lépésről lépésre lehetett érvényt szerezni, hosszú küzdelem árán jutottak a budaiak új jogaikhoz és jövedelmeikhez. A városnak eme küzdelmes harcát tovább nehezítették az állandó háborús események, melyek Budát közvetlenül is érintették. A kötetet olvasva a város újjáéledését követhetjük nyomon, tanúi lehetünk a Rákóczi-szabadságharc a városi mindennapokra, és a további fejlődésre gyakorolt hatásának.